

Komplet crkvenog tekstila br 3 spreman za pohranu

Komplet crkvenog tekstila br 3 u tijeku izrade

PREVENTIVNA ZAŠTITA CRKVENOG TEKSTILA 18./19. STOLJEĆA IZ KAPELE SV. KRIŽA U KRIŽOVLJANU

U tekstu se daje kratak pregled dijelova crkvenog tekstila iz kapele Sv. Križa u Križovljanu koji je do nedavno bio pohranjen u sakristiji kapele izložen djelovanju nepovoljnih mikroklimatskih uvjeta, insekata i glodavaca. U svrhu trajnije zaštite i očuvanja šest kompleta crkvenog tekstila, koji se sastoje od kazule, manipula, stole, veluma, burse i pale, preneseni su u tekstilnu radionicu Restauratorskog centra u Ludbregu - Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba gdje je provedena konzervacija i preventivna zaštita.

Uvod

Naselje Križovljan smjestilo se u zapadnom dijelu ludbreške Podravine na cesti koja vodi prema Varaždinu. Do 1991. godine administrativno je pripadalo općini Ludbreg, a u novije vrijeme općini Donji Martijanec.

Kapela sv. Križa najstarija je sačuvana sakralna građevina ludbreškog kraja. Bila je podignuta na plemićkom posjedu Križovljanu (Crisowlan) koji se spominje u XIII. stoljeću isto kao i cesta koja je vodila iz Ludbrega do Križovljana 1382. godine. Posjed je bio jedan od većih u ovom kraju, a prestao se navoditi kada su ga opustošili Turci. Prvotna romanička kapela bila je smještena na srednjovjekovnom gradištu koje se nalazi na maloj zaravni, a okruživao ju je cinktor čiji gabariti su još uvijek jasno vidljivi. Kapela se spominje u prvom popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine, a pripadao joj je i manji posjed. Župnik iz Križovljana spominje se u popisu župnika arhiđakonata Komarnice iz 1501. godine. Crkva sv. Križa je bila sjedište župe sve do 1522., a od tada pa sve do danas je filijala župne crkve Sv. Martina u Martijancu.

Tlocrt crkve sastoji se od pravokutnog broda i jednako širokog poligonalnog svetišta te kvadratične sakristije sjeverno uz svetište. Blagi pomak u osi i različiti stilski elementi ukazuju na različite faze nastanka.¹

Danas, kapela sv. Križa ima skromno sačuvan, ali zato ne i manje vrijedan inventar. Sačuvani su tragovi zidnih slika iz 2. pol. 18.st., glavni oltar sv. Križa datiran oko 1738. godine, bočni oltari posvećeni sv. Josipu i sv. Sebastijanu datirani oko 1758. godine, orgulje datirane na kraj 19.st., sakristijski ormar i klecalo, crkveno posuđe – kalež datiran u drugu pol. 17.st kao i crkveni tekstil datiran u 18. i 19.st.²

Crkveni tekstil

Crkveni tekstil se sastoji od misnog ruha, opreme kaleža i tekstila za ukrašavanje crkvenih prostora i namještaja. On se koristi u crkvenom obredu kako bi mu naglasio karakter

posebnosti i svečanosti. Najčešći elementi misnog ruha su dalmatika i alba, kazula, plujal, manipul, stola, humeral, mitra, rukavice i cipele, a u opremu kaleža ubraja se purifikatorij, pala, velum i bursa.³ Dijelovi misnog ruha i opreme kaleža koji su predmet ovog rada sastoje se od kazule⁴, manipula⁵, stole⁶, veluma⁷, burse⁸, pale⁹.

Za izradu crkvenog tekstila koristile su se fine tkanine poput atlasa,¹⁰ svilenog damasta¹¹, ripsa¹², moarea¹³ i brokata¹⁴, koje su specijalno tkane za tu svrhu, dok su rjeđe korištene i tkanine za svjetovnu odjeću. Do kraja 17. st. Italija je imala vodeću ulogu u proizvodnji svilenih tkanina u Europi. Nakon tog vremena proizvodnja se proširila i po drugim europskim državama, pa se krajem 17.st. i u 18.st. ističu tkaonice u Engleskoj i Francuskoj (Lyon), a nešto kasnije i u Austriji (Beč i Linz). Tkanine korištene za izradu crkvenog tekstila iz kapele sv. Križa potječu iz tkaonica sjeverne Italije, Francuske ili Austrije.

Odabir boja tkanine crkvenog tekstila vrlo je važan jer je početkom 13. st. uspostavljen ustaljen kanon boja koji ima svoje simboličko značenje. Stoga se od tog vremena koriste tkanine bijele, crvene, zelene, zlatne, crne i ljubičaste boje.¹⁵ Za izradu jednog kompleta misnog ruha i opreme kaleža koristila se ponekad samo jedna vrsta tkanine, ponekad kombinacija jedne vrste tkanine u dvije boje, ili dvije vrste tkanina različite i po tehnici izrade i po boji.¹⁶ Isto tako je čest slučaj da su jednom kompletu pobožni dijelovi misnice, neki dijelovi ostalog misnog ruha te dijelovi opreme kaleža izrađeni od „jednostavnije tkanine“, dok su središnji dijelovi misnice, te krajnji dijelovi manipula i stole od „raskošnije tkanine“ izvezene raznobojnim svilenim koncem, srmom¹⁷ i lametama¹⁸.

Pregled crkvenog tekstila iz kapele Sv. Križa

KOMPLET 1. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula i stole; te od dijelova opreme kaleža: veluma, burse, pale. Tkanina za izradu kompleta datira u drugu polovicu 18.st., a potječe iz Francuske. Korištene su dvije vrste tkanina različite i po tehnici izrade i po boji: žuti svileni moare i smeđi brokat. Osnovna tkanina brokata je svijetlo smeđi svileni rips izvezen / protkan raznobojnim svilenim koncem, srebrnom srmom i srebrnim lametama. Raport brokatne tkanine je teško čitljiv zbog malih dimenzija komada tkanine od kojih su sastavljeni središnji dijelovi misnice, a motiv predstavlja razvedenu granu sa sitnim cvjetićima. Kao ukrasni dodatak svih dijelova kompleta korištena je pozamenterijska traka istkana od srebrne srme, a na velumu i čipka od srebrnih lameta.

KOMPLET 2. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula i stole; te od dijelova opreme kaleža: veluma, burse, pale. Tkanina za izradu kompleta je istkana isključivo za crkveno ruho, a inspirirana je renesansnim tekstilnim motivima, međutim po kombinaciji boja i stilizaciji motiva je karakteristična za tkaonice svilenih tkanina u sjevernoj Italiji ili Beču prve pol. 19.st. Korištena je jedna vrsta brokatne tkanine, ali u dvije boje: laksružičasta i bijela atlas svila proširana raznobojnim svilenim koncem i zlatnom srmom. Raport tkanine je dobro čitljiv, a sastoji se od niza neprekinutih vertikalno postavljenih lisnatih vijuga koje omeđuju zlatom proširani list usred kojeg je izatkan maleni cvijet s više latica i plod stilizirane granate jabuke. Kao ukrasni dodatak svih dijelova kompleta korištena je pozamenterijska traka istkana od zlatne srme, a na velumu i čipka od zlatnih lameta.

KOMPLET 3. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula i stole; te od dijelova opreme kaleža: veluma, burse, pale. Tkanina za izradu kompleta vrlo je česta u upotrebi na crkvenom tekstilu tijekom prve polovice 19. st. Porijeklo tkanine nije identificirano. Korištena je jedna vrsta jednobojne tkanine: ljubičasti svileni damast čiji raport pred-

stavlja raster spiralno zavijenih listova akantusa okrunjenih cvijetom palmete. Unutar tog okvira nalaze se rozete listova palme. Ovaj motiv je kopija damasta rađenih u Italiji polovicom 17. st. Kao ukrasni dodatak na svim dijelovima kompleta je korištena pozamenterijska traka istkana od zlatne srme, a na velumu i čipka od zlatnih lameta.

KOMPLET 4. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula i stole; te od dijelova opreme kaleža: veluma, burse, pale.

Tkanine za izradu kompleta datiraju u prvu polovicu 19. st. Porijeklo tkanine nije identificirano. Korištene su dvije vrste tkanina, ali iste boje: crni svileni damast, istog raporta kao i na prethodnoj ljubičastoj, te brokat od crne atlas svile sa gusto srebrnom srmom izvezenim motivom listića vinove loze. Kao ukrasni dodatak na svim dijelovima kompleta korištena je pozamenterijska traka istkana od srebrne srme, a na velumu i čipka od srebrnih lameta.

KOMPLET 5. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula; te od dijelova opreme kaleža: veluma, burse, pale. Tkanine za izradu kompleta pretpostavlja se da datiraju u 19. st. Porijeklo tkanine nije identificirano. Korištene su dvije različite brokatne tkanina: bijela svila sa utkanim uzorkom od smeđe svile, te stiliziranim biljnim uzorkom od srebrne srme, srebrnih lameta i zlatne srme; druga tkanina je plava svila sa utkanim uzorkom od svijetlo plave svile, te izvezenim stiliziranim biljnim motivom od srebrne srme i lameta. Kao ukrasni dodatak na svim dijelovima kompleta korištena je pozamenterijska traka istkana od zlatne srme, a na velumu i čipka od srebrnih lameta.

KOMPLET 6. Komplet se sastoji od dijelova misnog ruha: kazule, manipula i stole; te od dijelova opreme kaleža: burse, pale. Tkanine za izradu kompleta pretpostavlja se da datiraju u 19. st. Porijeklo tkanine nije identificirano. Korištene su dvije vrste damastnih tkanina različite boje: ljubičasti svileni damast i bijeli svileni damast različitog stiliziranog biljnog ukrasa. Kao ukrasni dodatak na svim dijelovima kompleta korištena je pozamenterijska traka istkana od srebrne srme.

VELUM 7. je jedini sačuvani dio kompleta misnog ruha izrađenog od ljubičastocrvenog damasta sa stiliziranim vegetabilnim uzorkom, a ukrašen je čipkom od srebrnih lameta.

STOLA 8. je jedini sačuvani dio kompleta misnog ruha izrađenog od dvobojnog, vjerojatno crvenog damasta. Ukrasne pozamenterijske trake i čipka nisu sačuvane.

STOLA 9. je jedini sačuvani dio kompleta misnog ruha izrađenog od jednostavne bijele tkanine, a ukrašene pozamenterijskom trakom istkanom od bijele, žute i crvene svile s geometrijskim uzorkom.

Kratko izvješće o provedenoj preventivnoj zaštiti i konzervaciji

U suradnji s Konzervatorskim odjelom u Varaždinu pri Upravi za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture, općinom Donji Martijanec te RKT župom sv. Martina u Martijancu Hrvatski restauratorski zavod u Zagrebu je uvrstio u program rada Restauratorskog centra u Ludbregu za 2005. godinu preventivnu zaštitu i konzervaciju misnog ruha iz kapele sv. Križa u Križovljanu.

Misno ruho se čuvalo u sakristijskom ormaru kapele u nepovoljnim mikroklimatskim uvjetima i izloženo djelovanju insekata i glodavaca.

Tijekom 2005. godine misno ruho je preuzeto iz kapele, upakirano i transportirano u Zagreb na Institut "R. Bošković" gdje je bilo podvrgnuto dezinfekciji metodom gama zraka. Nakon dezinfekcije misno ruho je dopremljeno u radionicu za tekstil Restauratorskog cen-

tra u Ludbregu gdje je proveden daljnji postupak na preventivnoj zaštiti i konzervaciji. U radionici za tekstil provedeno je detaljno suho čišćenje, izvršene su izmjere, a potom je izrađena grafička i foto dokumentacija zatečenog stanja. Za svaki komplet misnog ruha, njih šest te tri pojedinačna komada, izrađene su kutije za pohranjivanje od beskiselinskog kartona dimenzija 104x84x8,5 cm. Za svaku kutiju pripremljena je i izrađena odgovarajuća oprema (umeci od kartona, vatelina i netkanog tekstila za *kazule*, valjčići od vatelina i netkanog tekstila za *manipule i stole*, te laneno platno za prekrivanje i odvajanje slojeva, te vatelin za ispunu s gornje i donje strane kutije) t.z. sve što je bilo nužno za pravilan i siguran smještaj misnog ruha, a samim tim i lakše rukovanje. Na vanjske strane kutije su aplicirane legende s fotografijom, natpisom i oznakom svakog kompleta.

Dok su dvije kazule¹⁹ iz kapele našle svoje mjesto u Stalnom postavu zbirke sakralne umjetnosti u kapeli sv. Križa dvorca Batthyany u Ludbregu, za preostalo misno ruho je u dogovoru s nadležnim institucijama i vlasnikom misnog ruha, a na prijedlog Restauratorskog centra u Ludbregu, pronađen trajni smještaj u prostoru u kojem će biti osigurani svi potrebni uvjeti za sigurno pohranjivanje. Misno ruho je, stoga, smješteno u depou Zavičajne zbirke pri Pučkom otvorenom učilištu "D. Novak" iz Ludbrega.

Radove na preventivnoj zaštiti i konzervaciji su izvodile djelatnice tekstilne radionice Restauratorskog centra u Ludbregu i njihove suradnice iz Tekstilnog odjela Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba²⁰.

Zaključak

Đuro Szabo je 1928. godine zapisao: „Od svih spomenika crkvene umjetnosti najviše su stradale crkvene haljine za bogoslužje“.²¹ Od tada je prošlo osamdeset godina, velik broj crkvenog tekstila pohranjen je po muzejima i zbirkama, a ostatak predmeta na terenu je ili uništen zbog trošnosti ili je ostao „pospremljen“ i zaboravljen u rasklimanim prašnjavim ormarima sakristija i župnih dvorova. Svjesni činjenice o podložnosti procesa propadanja svih tkanina pa tako i crkvenog tekstila, njegovoj velikoj ugroženosti od djelovanja nepovoljnih mikroklimatkih uvjeta, prašine, insekta i glodavaca, akcijom na preventivnoj zaštiti i konzervaciji misnog ruha iz kapela sv. Križa u Križovljanu pokušali smo pokrenuti akciju njegovog sustavnog spašavanja na području sjeverozapadne Hrvatske.

Bilješke:

1. Pleše, 2004:4.
2. *Umjetnička topografija Hrvatske: Ludbreg, Ludbreška Podravina – katalog naselja*, 1997:276-281.
3. Pavičić, 1998:26-29.
4. Kazula lat. Casula = kućica; misnica - posljednji komad liturgijskog ruha koji misnik oblači. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979:407-408.
5. Manipul lat. Manipuluc= traka oko ruke; uzak komad svilene tkanine koji se nosi povrh albe na lijevoj ruci za vrijeme mise. Iste je boje i slično ukrašen kao i misnica i naramenica. U: *Leksikon*, 1990:419
6. Štola lat. Stola = gornja haljina, naramenica; uzak izvezen dio odjeće koji se nosi preko ramena. Kad se upotrebljava kao misna odjeća, nosi se prekrížena na prsima. Po boji se slaže s misnicom i naručnikom. Redovito je ukrašena sa tri križa. U: *Leksikon*, 1990:561.

7. Velum calices lat. = pokrivalo za kalež. Tkanina od svile vel. oko 50x65 cm kojom se pokrivaju kaleži i patena. Često je vrlo bogato ukrašen zlatnim nitima, a na prednjoj strani po pravilu ima izvezen križ. U: *Leksikon, 1990: 582*
8. Bursa lat. = vrećica; spremnik za korporal. Kvadratičnog je oblika, sastavljena od dviju ploha koje su na jednoj stranici čvrsto povezane, a na dvjema susjednima labavo, a na četvrtoj ima otvor koroz koji se u bursu smješta korporal. Redovito izrađena od svile u istoj boji i izvezena kao i ostalo liturgijsko ruho. U: *Leksikon, 1990:178.*
9. Pala lat. Palla = ogrtač, pokrivač; bijeli laneni škrobom ukrućeni pokrovac kojim s pokriva kalež. U: *Leksikon, 1990:446.*
10. atlas, tur. atlas = sjajna svilena tkanina. U: Klaić, 1979:115.
11. damast = vrsta tkanine od pamuka, lana, svile s arabeskama; prvotno porijeklom iz sirijskog grada Damaska. U: Klaić, 1979:254.
12. rips, engl. rib = tkanina s hrapavim šarama s poprečnim, rebrastim brazdama. U: Klaić, 1979:1169.
13. moare, franc. moire = tkanina sa sjajnim valovitim šarama. U: Klaić, 1979: 895.
14. brokat, tal. broccato = teška tkanina protkana svilom, zlatom ili srebrom. U: Klaić, 1979:197.
15. Pavičić, 1998:30.
16. Kod takvih kompleta kombinacija dviju tkanina primjenjivala se na kazuli, manipulu i stoli, dok su velum, bursa i pala bili izrađeni od najčješće jednoboje tkanine koja se koristila za izradu bočnih dijelova kazule.
17. srma, tur. = srebrni konac koji se upotrebljava za filigranske radove i vez. U: Klaić, 1979:1260.
18. lameta, tal. lamette = uska trakica ili nit od srebra ili zlata. U: Klaić, 1979:784.
19. U stalnom postavu Zbirke sakralne umjetnosti nalaze se kazula i stola iz 1. kompleta te kazula, velum, bursa i pala iz kompleta 2.
20. Bernarda Rundek Franić, voditeljica Tekstilnog odjela HRZ-a i mentor
 Branka Regović, viši konzervator-restaurator,
 Venija Bobnjarić-Vučković, konzervator savjetnik i voditelj radova
 Maja Vrtulek, suradnik restauratora višeg tehničara
 Ada Vrtulek Gerić, suradnik restauratora višeg tehničara,
 Vesnica Abramović, suradnik restauratora tehničara
21. Pavičić, 1998:31.

Literatura i izvori:

1. Umjetnička topografija Hrvatske: Ludbreg, Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb 1997.
2. Povijesna naselja – Ludbreška Podravina. Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine. Zagreb, 1997.
3. Pleše, T. Križovljan, crkva Sv. Križa. Izvještaj o preliminarnim arheološkim istraživanjima u 2003. godini. Zagreb, 2004
4. Bešvir, D. Križovljan, crkva Sv. Križa – Izvještaj o arheološkim istraživanjima provedenim prilikom dnažnog iskopa temelja crkve 2004. Ludbreg 2005.
5. Katalog izložbe "Stalni postav zbirke sakralne umjetnosti" u kapeli Sv. Križa u dvorcu Batthyany u Ludbregu. Ludbreg 1998.
6. Dokumentacija radova. RC u Ludbregu 2005.
7. Pavičić, S. Tekstil paramenta + crkveni tekstil Hrvatskog povijesnog muzeja. Katalog izložbe. Hrvatski povijesni muzej. Zagreb, 1998.
8. Leksikon ikonografije, liturgike i simblike zapadnog kršćanstva. Zagreb, 1979.
9. Klaić, B. Rječnik stranih riječi. Zagreb, 1979.